

ЦИВІЛЬНЕ І ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.91/95

Бобрик В.І.,

завідувач науковим відділом

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України,

кандидат юридичних наук

РОЛЬ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

В статті наводиться аналіз рішень Конституційного Суду України, предметом розгляду яких були положення процесуального законодавства, наводиться класифікація цих рішень з огляду на конкретний напрям оптимізації процесуального законодавства. Виділяються їх специфічні властивості як джерел цивільного процесуального права та визначається їх роль в оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства. Обґрунтовано висновок, що рішення Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення положень процесуального законодавства хоч й є інтерпретаційними актами, проте вони мають нормативний характер, містять обов'язкові норми-роз'яснення, які впливають на право розуміння і судове правозастосування, заповнюють існуючі в процесуальному регулюванні прогалини. Рішення, як норми-роз'яснення, мають субсидіарно допомагати досягненню нормативно закріпленим цілям процесуального регулювання.

Ключові слова: правосуддя, цивільне і господарське судочинство, процесуальне регулювання, оптимізація, джерела права, рішення Конституційного Суду України, норми-роз'яснення.

В статті приводиться аналіз рішень Конституційного Суду України, предметом розгляду яких були положення процесуального законодавства, приводиться класифікація цих рішень, ухвалюючи конкретне направлення оптимізації процесуального законодавства. Виділяються їх специфічні властивості як джерел цивільного процесуального права і визначається їх роль в оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства. Обґрунтовано висновок, що рішення Конституційного Суду об офіційному тлумаченні положень процесуального законодавства хоч і являються інтерпретаційними актами, однак вони мають нормативний характер, містять обов'язкові норми-роз'яснення, які впливають на право розуміння і судове правозастосування, заповнюють існуючі в процесуальному регулюванні прогалини. Рішення, як норми-роз'яснення, повинні субсидіарно допомагати досягненню нормативно закріпленим цілям процесуального регулювання.

Ключевые слова: правосудие, гражданское и хозяйственное судопроизводство, процессуальное регулирование, оптимизация, источники права, решения Конституционного Суда Украины, нормы-разъяснения.

This article presents an analysis of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, which were the subject of consideration of the procedural law provisions, provided classification of these decisions due to a specific direction of the procedure law optimization. Distinguished their specific properties as sources of civil procedure and determined their role in the procedural regulation optimization of civil and economic proceedings. Conclusion was justified, that the decisions of the Constitutional Court on the official interpretation of the procedural law provisions, even though are interpretive acts, but also contain a normative character, mandatory rules, explanations that affect the understanding of law and judicial enforcement, fill existing space in the procedural regulation. Decisions, as a norms-clarification, should subsidiary help to achieve regulatory entrenched objectives in procedural regulation.

Keywords: justice, civil and commercial proceedings, procedural regulation, optimization, sources of law, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, norm-clarification.

Актуальність проблематики. Ефективність реалізації права на судовий захист, яке є одним з фундаментальних прав людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, безпосередньо залежить від ефективного механізму відправлення правосуддя в порядку цивільного і господарського судочинства. Зазначений порядок врегульований нормами цивільного процесуального

права, за допомогою яких й забезпечується виконання завдань цих видів судочинства. Тому правове регулювання судової процесуальної діяльності має забезпечувати належний механізм реалізації завдань цивільного і господарського судочинства і, як наслідок, визначати ефективність правосуддя в цивільних і господарських справах. Як слушно зауважує Н.О. Чечіна, підпорядкування науки цивільного процесу загальним завданням, що стоять перед юридичною наукою, вимагає вирішення ряду актуальних проблем. До їх числа, в першу чергу, слід віднести, зокрема, підвищення ефективності цивільних процесуальних норм [1, с. 73]. Отже, головне місце в механізмі цивільного процесуального регулювання відведено нормам цивільного процесуального права, які закріплюються в джерелах (формах) цивільного процесуального права. Одним із таких джерел цивільного процесуального права, які характеризуються динамічністю, є судові джерела, особливе місце серед яких займають рішення Конституційного Суду, які, будучи актами прямої дії та маючи універсальний для застосування характер, в одних випадках розширюють механізм цивільного процесуального регулювання, надаючи розширювальне тлумачення цивільним процесуальним нормам, а в інших звужують його, надаючи обмежувальне тлумачення або визнаючи неконституційними відповідні положення процесуального законодавства. Як зауважує С.М. Велічук, рішення Конституційного Суду, в силу своєї специфічної природи, містять правоположення (прецеденти тлумачення) й, безумовно, включаються до системи джерел права [2, с. 5]. Такі специфічні властивості рішень Конституційного Суду України, як джерел цивільного процесуального права, залишаються без належного дослідження в аспекті їх використання при наукових пошуках дієвих шляхів оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства.

Аналіз останніх публікацій. Питання цивільного процесуального регулювання, його механізму, елементів та джерел цивільного процесуального права, окремі аспекти оптимізації цих категорій, в тій чи іншій мірі вивчалися українськими та російськими вченими-процесуалістами, що досліджували теоретичні питання цивільного процесу (С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, В.М. Жуйков, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, С.А. Курочкін, Н.А. Рассахатська, І.В. Решетнікова, В.І. Тертишніков, Г.П. Тимченко, В.І. Тертишніков, М.К. Треушников, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, Н.А. Чечіна, М.І. Штефан, М.С. Шакарян, В.В. Ярков та ін.). Проте в юридичній літературі увага приділяється в основному таким джерелам цивільного процесуального права, як роз'яснення Пленуму Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів. Лише окремі науковці оцінюють рішення Конституційного Суду України в аспекті уніфікації процесуального права. Так, зокрема О.А. Беяневич звертає увагу на роль рішень Конституційного Суду як "маркери" сучасної уніфікації процесуального законодавства. В.М. Кравчук розглядає рішення Конституційного Суду крізь призму уніфікації та диференціації процесуального права [3, с. 11-31, 121-145]. В.І. Тертишніков, з огляду на окремі рішення Конституційного Суду, припускає злиття окремих процесуальних галузей [4].

Мета статті. Аналіз рішень Конституційного Суду України, їх класифікація з огляду на конкретний напрям оптимізації процесуального законодавства, виокремлення їх специфічних властивостей як джерел цивільного процесуального права, не здійснювався, тому дослідження зазначених питань в аспекті використання даних при наукових пошуках дієвих шляхів оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства й ставить за мету наша стаття.

Виклад основного матеріалу. Як і будь-який інший процес, правове регулювання прагне до оптимізації, до дієвості правової форми, що в найбільшій мірі має створювати режим сприяння для розвитку корисних суспільних відносин. А тому ефективність правового регулювання зазвичай визначається як співвідношення між поставленою перед ним метою і досягнутим результатом. Шляхами підвищення ефективності правового регулювання в основному виділяють: вдосконалення правотворчості; вдосконалення правозастосування; підвищення рівня правової культури тощо.

Отже, впливає, що правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм дії права на поведінку його адресатів у першу чергу за допомогою самого основного елементу – норми права. Адже саме цивільно-процесуальна норма, як загальне правило поведінки, звернене до суду та учасників процесу, визначає межі поведінки не одного конкретного суб'єкта, а всіх, хто звертається до суду і стає учасником цивільного процесу [5, с. 65]. У системі цивільного процесуального права норми відносять до передумов виникнення цивільних процесуальних відносин. Норми цивільного процесуального права являють собою загальнообов'язкові правила поведінки, спрямовані на регулювання відносин, що складаються у зв'язку із судовою діяльністю щодо розгляду і вирішення цивільних справ. Крім того, враховуючи специфіку цивільних процесуальних відносин, процесуальні норми регулюють відносини, стороною в яких завжди є суд [6, с. 57-58].

Норми цивільного процесуального права містяться в його джерелах як зовнішній формі виразу права – нормативних актах різного рівня. Поряд із нормативно-правовими джерелами цивільного процесуального права, виділяють ще й судові джерела, серед яких немаловажне значення мають рішення Конституційного Суду України.

За час свого функціонування Конституційний Суд України ухвалив чимало рішень, які стосуються цивільного процесуального регулювання відносин в сфері здійснення правосуддя в цивільних і господарських справах. Всі рішення Конституційного Суду України, які стосуються процесуального регламенту цивільного чи господарського судочинства, можна класифікувати на такі три групи: а) рішення, які стосуються розширення підвідомчості цивільних (господарських) справ судам (цивільної і господарської юрисдикції); б) рішення, які стосуються розширення предмету апеляційного оскарження (права на апеляційне оскарження окремих ухвал), та визначення суб'єктивної юридичної заінтересованості як передумови права на звернення до суду; в) рішення, які стосуються реалізації окремих процесуальних інститутів та принципів цивільного і господарського судочинства.

До першої групи належить Рішення від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, в якому, розглядаючи питання щодо конституційності і тлумачення статті 248-3 ЦПК України 1963 р., Конституційний Суд України: а) розширив підвідомчість загальних судів на скарги на акти, що стосуються забезпечення обороноздатності держави, державної безпеки, зовнішньополітичної діяльності держави, збереження державної, військової і службової таємниці; б) розширив підвідомчість судів на скарги на акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, якщо законодавством встановлено виключно позасудовий порядок оскарження; в) надав тлумачення, що судами не розглядаються скарги громадян у порядку, передбаченому главою 31-А цього Кодексу, на акти і дії суддів, пов'язані із здійсненням правосуддя, оскарження яких встановлюється відповідним процесуальним законодавством України. Акти, дії

або бездіяльність посадових і службових осіб судів, що належать до сфери управлінської діяльності, можуть бути оскаржені громадянами в судовому порядку відповідно до глави 31-А ЦПК 1963 р.

Отже, фактично Конституційний Суд доповнив механізм цивільного процесуального регулювання нормами про судовий контроль за досудовим слідством, коли законодавством було встановлено виключно позасудовий порядок оскарження актів і дій службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, а також остаточно вивів за межі цивільного процесуального регулювання процедуру оскарження громадянами у порядку, передбаченому главою 31-А ЦПК 1963 р. актів і дій суддів, пов'язаних із здійсненням правосуддя, оскарження яких встановлюється відповідним процесуальним законодавством України.

Вищезазначене Рішення є логічним продовженням іншого Рішення від 25 грудня 1997 року № 9-зп, в якому Конституційний Суд України зазначив, що суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації чи мають місце інші ущемлення прав, свобод.

До першої групи також варто віднести Рішення Конституційного Суду України від 2 липня 2002 року № 13-рп/2002, в якому шляхом тлумачення було розширено компетенцію господарських судів, поширивши їх підвідомчість на справи про визнання недійсними чинних як нормативних, так і ненормативних актів незалежно від дати їх прийняття. Таким чином, господарські суди були зобов'язані розглядати справи про визнання недійсними чинних як ненормативних, так й нормативних актів з підстав, зазначених у законодавстві, незалежно від дати їх прийняття.

До другої групи пропонуємо віднести ряд рішень Конституційного Суду України, якими фактично розширено сферу цивільного процесуального регулювання в частині запровадження можливості оскарження у цивільному процесі окремо від рішення суду в апеляційному порядку будь-яких ухвал суду першої інстанції за винятком випадків, коли таке оскарження заборонено законом.

Так, зокрема, Рішенням від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010 Конституційний Суд України, в аспекті конституційного звернення, положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України стосовно можливості апеляційного оскарження ухвали суду щодо видачі дубліката виконавчого листа у взаємозв'язку з положенням пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України визначив за необхідне розуміти як таке, що передбачає право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвалу суду першої інстанції як про видачу дубліката виконавчого листа, так і про відмову у його видачі.

В подальшому Конституційний Суд України: в Рішенні від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010 передбачив можливість оскарження окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції не лише про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, але й ухвали про відмову в забезпеченні позову і скасуванні забезпечення позову; в Рішенні від 8 липня 2010 року № 18-рп/2010 передбачив можливість оскарження в апеляційному порядку окремо від рішення суду ухвали суду першої інстанції не лише про роз'яснення рішення, але й про відмову в роз'ясненні рішення; в Рішенні від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011 передбачив можливість апеляційного оскарження окремо від рішення суду ухвал суду першої інстанції не лише щодо повороту виконання судового рішення, але й про відмову в

задоволенні заяви щодо повороту виконання судового рішення; в Рішенні від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 передбачив можливість апеляційного та касаційного оскарження ухвал місцевого господарського суду і постанов апеляційної інстанції не лише про зміну способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови, але й про відмову у змінах способу та порядку їх виконання; в Рішенні від 22 квітня 2014 року № 4-рп/2014 передбачив можливість апеляційного оскарження окремо від рішення суду ухвал суду першої інстанції не лише про внесення виправлень у рішення, але й про відмову у внесенні виправлень у рішення.

До другої групи також варто віднести Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004, в якому він розтлумачив поняття охоронюваного законом інтересу, що міститься у статті 4 ЦПК, за захистом якого особа звертається до суду, в аспекті звернення до суду акціонера, який може захищати свої права та охоронювані законом інтереси шляхом звернення до суду у випадку їх порушення, оспорювання чи невизнання самим акціонерним товариством, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства. Порядок судового захисту порушених будь-ким, у тому числі й третіми особами, прав та охоронюваних законом інтересів акціонерного товариства, які не можуть вважатися тотожними простій сукупності індивідуальних охоронюваних законом інтересів його акціонерів, визначається законом.

З огляду на поширеність корпоративних спорів, зазначене Рішення Конституційного Суду стало актуальним, оскільки виключило зі сфери цивільного процесуального регулювання справи, які порушувались за позовами акціонерів (учасників) в інтересах таких товариств або ж були за своїм характером корпоративними. Це певним чином усунуло проблему розмежування господарської і цивільної юрисдикцій.

Третя група рішень Конституційного Суду України стосується реалізації окремих процесуальних інститутів та принципів цивільного і господарського судочинства.

Першу підгрупу третьої групи складають рішення Конституційного Суду, які виступають векторами сучасної уніфікації процесуального законодавства. Ці рішення можуть безпосередньо використовуватись при оптимізації цивільного процесуального законодавства. Так, в Рішенні від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008 Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення статті 15 КАС України, статті 7 ЦПК України відповідають приписам частини третьої статті 22 Конституції України (є конституційними). При цьому Конституційний Суд зазначив, що Кодекси гарантують громадянам, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, право користуватися в судовому процесі їх рідною мовою або мовою, якою вони володіють (частина друга статті 15 КАС України, частина друга статті 7 ЦПК України). Конституційний Суд також визнав, що оспорювані положення ЦПК України відтворюють існуючі до його прийняття змістовні характеристики прав осіб, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою у судовому процесі. Тобто ці положення не звужують конституційних прав і свобод людини і громадянина та не обмежують права учасників процесу щодо користування рідною мовою або мовою, якою вони володіють.

В іншому Рішенні від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011 Конституційний Суд України визначив, що положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України щодо повного фіксування судового процесу технічними засобами є нормою

прямої дії, що застосовується безпосередньо. Тому у Вишому господарському суді України повне фіксування судових засідань технічними засобами повинно забезпечуватися на підставі цього конституційного положення. При цьому Конституційний Суд визнав конституційними положення частини шостої статті 12, частини першої статті 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також частину восьму статті 81-1 Господарського процесуального кодексу України, де передбачено випадки, коли повне фіксування судового процесу технічними засобами не здійснюється.

Рішенням від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011 Конституційний Суд України визнав, що скорочення в процесуальних кодексах строків здійснення окремих процесуальних дій не призводить до звуження змісту та обсягу конституційного права на судовий захист і доступ до правосуддя.

Другу підгрупу становлять окремі рішення Конституційного Суду України, які є вектором сучасної судової практики в повсякденній правозастосовній діяльності. Такі рішення Конституційного Суду фактично заповнюють існуючі прогалини в цивільному процесуальному регулюванні порядку здійснення правосуддя в цивільних і господарських справах та розширюють сферу процесуального регулювання.

Одне із таких Рішень від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011 стосується порядку проникнення до житла чи іншого володіння боржника - фізичної особи або особи, у якої знаходиться майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб, коли таке проникнення необхідне в межах виконавчого провадження, відкритого з метою примусового виконання ухвали суду про забезпечення позову. Конституційний Суд визначив, що в такому випадку для виконання ухвали суду про забезпечення позову питання про примусове проникнення до житла чи іншого володіння боржника - фізичної особи або особи, у якої знаходиться майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб, вирішується судом за місцезнаходженням житла чи іншого володіння особи за поданням державного виконавця.

Іншим прикладом є Рішення від 11 липня 2013 року № 6-рп/2013, в якому Конституційний Суд зробив висновок, що до складу судових витрат на юридичні послуги, які підлягають відшкодуванню юридичній особі у господарському судочинстві, належать суми, сплачені такою особою, якщо інше не передбачено законом, лише за послуги адвоката. Таке рішення Конституційного Суду унормувало судову практику в господарському судочинстві щодо компенсації стороні витрат на правову допомогу, а також стало вектором в застосуванні відповідної норми у цивільному судочинстві щодо компенсації стороні витрат понесених нею у зв'язку із участю у справі адвоката як представника сторони, і адвоката як особи, яка надавала правову допомогу в цивільному процесі.

Висновок. Отже, як можна було побачити, рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень процесуального законодавства хоч й є інтерпретаційними актами, проте вони мають нормативний характер, містять обов'язкові норми-роз'яснення, які впливають на право розуміння і судове правозастосування, заповнюють існуючі в процесуальному регулюванні прогалини, а відтак рішення Конституційного Суду України є джерелами цивільного процесуального права. Саме норми-роз'яснення, які містяться в рішеннях Конституційного Суду, мають субсидіарно допомагати досягненню суспільно-очікуваним та нормативно закріпленим наслідкам процесуального регулювання, тобто

своєчасно, всебічно і правильно розглянути цивільну справу та захистити порушені чи оспорювані права і законні інтереси сторін у справі. Безумовно, ефективність цивільного процесуального регулювання в цілому повинна досягатися не лише за рахунок прийняття Конституційним Судом норм-роз'яснень, але такі рішення мають стати спрямовуючим чинником в оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства.

Список використаних джерел:

1. Чечина Н. А. Актуальные проблемы науки гражданского процессуального права / Н. А. Чечина // Правоведение. – 1975. – № 6. – С. 73–79.
2. Велічук С. М. Становлення та формування прецедентного права в Україні в контексті практики Європейського Суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. М. Велічук ; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – К., 2014. – 20 с.
3. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія / О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Бобрика. – К. : Ред. журн. "Право України", 2013. – 172 с.
4. Тертишніков В. Докази як інструмент судового доказування в цивільному судочинстві / В. І. Тертишніков // Право України. – 2011. – № 10. – С. 78-88.
5. Гражданский процесс : учебник / под ред. проф. Комарова В. В. – Х. : ООО «Одиссей», 2001. – 704 с.
6. Гражданский процесс : Учебник / Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М. : «Проспект», 1997. – 480 с.

УДК: 342.1

Борисенко В.В.,

аспірант кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

В статті досліджено сутність місцевих податків та зборів в сучасних умовах розвитку України, визначені ознаки та відмінності загальнодержавних податків і зборів від місцевих податків та зборів, а також місцевих податків від місцевих зборів, встановлено призначення місцевих податків і зборів та обґрунтовані шляхи удосконалення податкового законодавства.

Ключові слова: місцеві податки, збори, ознаки, риси, поняття, загальнодержавні податки і збори, відмінності.

В статье исследована сущность местных налогов и сборов в современных условиях развития Украины, определены признаки и различия общегосударственных налогов и сборов от местных налогов и сборов, а также местных налогов от местных сборов, указано предназначение местных налогов и сборов и обоснованы пути совершенствования налогового законодательства.

Ключевые слова: местные налоги, сборы, признаки, черты, определение, общегосударственные налоги и сборы, различия.

In the article has been analyzed the essence of local taxes and fees in the modern conditions of development of Ukraine, and differences determined state taxes and fees from local taxes and fees, as well as local taxes from local taxes specified purpose local taxes and fees and grounded way of tax legislation.

Keywords: local taxes, fees, features, characteristics, definition, state taxes and fees, differences

Актуальність статті. Основне призначення податкової системи держави полягає в тому, що держава для забезпечення свого функціонування і виконання покладених на неї функцій повинна мати певні фінансові ресурси. У зв'язку з цим необхідність запровадження місцевих податків і зборів полягає в тому, щоб забезпечити такими фінансовими ресурсами потреби місцевого самоврядування. Оскільки місцеві податки і збори є складовою частиною податкової системи держави, на них розповсюджуються загальні властивості та теоретичні положення, притаманні всім податкам і зборам.